

4 ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Тарас Григорович Шевченко (відомий також як Кобзар, **9 березня 1814** с. Моринці Звенигородського повіту Київської губернії, тепер Черкаської області, в закріпаченій селянській родині Григорія Івановича Шевченка та Катерини Якімівни Бойко козацького походження — **10 березня 1861** Санкт-Петербург) — український поет, письменник (драматург, прозаїк), художник (живописець, гравер), громадський діяч, філософ, політик, фольклорист, етнограф, історик, з точки зору багатьох українців — духовний батько сучасного українського народу, людина, яка присвятила своє життя збереженню і поширенню самобутньої народної мудрості тісно пов'язаній зі стародавньою православною козацькою культурою і звичаями України.

Член Кирило-Мефодіївського братства.

Рано втративши матір, яка померла від тяжкої праці й злиднів, залишивши сиротами шестеро дітей, він з дитинства зазнав багато горя і знущань.

Переїхавши з Вільно до Петербурга, **Енгельгардт** взяв із собою Шевченка, а щоб мати зиск з невгамовного потягу юнака до малювання, віддав його в науку на 4 роки **до живописця Василя Ширяєва**, адже у великих панів було модою мати своїх "покоєвих художників".

Навесні 1838 Карл Брюллов та Василь Жуковський викупили молодого поета з кріпацтва. Пан погодився відпустити кріпака за великі гроші - **2500 рублів**. Щоб їх здобути, **Карл Брюллов намалював портрет Василя Жуковського** - вихователя спадкоємця престолу, і портрет **розіграли в лотереї**, в якій взяла участь царська родина. Лотерея відбулася 22 квітня (4 травня) **1838 року, а 25 квітня (7 травня)** Шевченкові видали відпускну. Він скоро став студентом Академії мистецтв, а вже там - улюбленим учнем Брюллова.

Першу збірку своїх поетичних творів Шевченко видав **1840** під назвою **«Кобзар»**. До неї ввійшли **8 поезій**: «Думи мої», «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «Думка», «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч».

Перша подорож Україною: 13 травня 1843 року Шевченко з Петербурга виїхав на Україну, перебував в Україні до лютого 1844 р.

Друга подорож Україною: 31 березня 1845 року. Важко захворівши, написав наприкінці 1845 вірш «Заповіт». Восени та протягом зими 1845 року Шевченко написав такі твори: «Іван Гус» («Єретик»), «Сліпий», «Великий льох», «Наймичка», «Кавказ», «І мертвим, і живим...», «Холодний Яр», «Давидові псалми». Через їхній яскраво антирежимний характер нові поетичні твори Шевченка не могли бути надруковані й тому розповсюджувались серед народу в рукописних списках. Сам Шевченко переписав їх для себе у спеціальний зошит-альбом, якому дав назву **«Три літа» (1843 — 1845)**.

Шевченка заарештували **5 квітня 1847**, відправили під конвоем до Петербурга й ув'язнили в казематі так званого Третього відділу. **Цикл «В казематі»** («Садок вишневий коло хати...», «Мені однаково...»). Вирок — заслали в солдати до Оренбурга. На вирок Микола I власноручно дописав: «Під найсуворіший нагляд і з заборонаю писати й малювати». В **Орській фортеці** всупереч суворій забороні, Шевченко продовжував крадькома малювати і писати вірші, які йому вдалося переховати й зберегти в чотирьох **«захальних книжечках»** (1847, 1848, 1849, 1850). 1848 — включено його до складу Аральської експедиції.

У квітні **1850** Шевченка **вдруге заарештовано** і, після піврічного ув'язнення, запроторено в **Новопетровський береговий форт, на півострів Мангишлак. Семирічне перебування** поета в Новопетровській фортеці — це найважчі часи в його житті. Поет тоді почав писати російською мовою повісті з українською тематикою та багатим автобіографічним матеріалом («Наймичка», «Варнак», «Княгиня», «Музикант», «Художник», «Несчастный», «Близнецы» та інші). Тільки через 2 роки після смерті Миколи клопотання друзів увінчалися успіхом, і поета **звільнено з заслання у 1857 р.**

Влітку 1859 року повернувся в Україну — **третя подорож Україною**.

Бувши вже хворим, Шевченко взяв участь у підготовці першого журналу «Основа», який вийшов ще за життя поета. У передчутті близького кінця Шевченко записав олівцем на офорті автопортрета 1860 свій останній вірш «Чи не покинуть нам, небого».

Перепоховано на **Чернечій горі біля Канева**.

Творчість великого поета внесла в українську літературу незнане багатство тем, жанрів і формальних особливостей.

Поєднавши у своїх поетичних творах живу розмовну мову з словесно-виразовими засобами книжної мови, Шевченко підніс українську літературну мову на новий, якісно вищий ступінь. Широко користуючись лексикою різних галузей науки й мистецтва, Шевченко заклав основи термінологізації української лексики, підносячи цим самим українську літературну мову до рівня найрозвиненіших мов світу.

Провідним мотивом творчості Шевченка була самовіддана любов до України і нерозривно пов'язана з нею ненависть до всіх її гнобителів. Його революційний заклик «... вставайте, кайдани порвіть і вражою злою кров'ю волю окропіте» був зовсім новим словом не лише в українській літературі. У розвитку національної і соціальної самосвідомості українського народу творчість Шевченка відіграла величезну роль.

«До Основ'яненка»

Вірш звернений до Г. Ф. Квітки-Основ'яненка. **Послання «До Основ'яненка»** написано під враженням нарисів Г. Ф. Квітки «Головатый (Материал для истории Малороссии)».

Найбільшим болем Т. Шевченка була поневоленість, пригнобленість України, в минулому — батьківщина славного запорозького козацтва. Поет думає над тим, як нашошхнути народ на думку про активніший опір, про

неприпустимість покірного існування у панському ярмі. Тому звертається до свого старшого товариша по перу Г. Квітки-Основ'яненка із закликом писати про минулу славу козацьку, будити серця людей, адже «**все гине, — Слава не поляже; Не поляже, а розкаже. Що діялось в світі. Чия правда, чия кривда і чії ми діти. Наша дума, наша пісня Не вмере, не загине...**» Поет заохочував свого старшого побратима висвітлювати історико-героїчну, патріотичну тематику, спонукав відтворювати в усій величі героїку минулого України, щоб розбудити пасивних сучасників для боротьби за соціальне й національне розкряпання народу, тим самим не розриваючи вісь безперервності історичного часу:

**...А ти, батьку... Співай...
Про Січ, про могили,
...щоб нехотя**

**На весь світ почули,
Що діялось в Україні,
За що погибала,**

**За що слава козацькая
На всім світі стала!**

Вірш починається романтичною картиною природи із згадками про колишню Україну, яка протиставляється сучасній, коли країна

**Обідрана, сиротою
Понад Дніпром плаче;**

**Тяжко-важко сиротині,
А ніхто не бачить...**

Т. Шевченко називає Основ'яненка отаманом, батьком, орлом сизокрилим, сподіваючись, що до його авторитетного слова люди прислухаються. У вірші, присвяченому видатному попереднику Шевченка і наповненому спогадами про старожитну Україну, запорожців, туга за козацькою вольницею передана через систему **персоніфікацій**: очерети запитують у Дніпра, а могили — у вітру, тирса — у степу, а чайки — у синього моря, запитують одне і те ж: де ви, преславні козаки. І кличуть повернутися. Бо не може безслідно відійти в історію українська нація:

**Наша дума, наша пісня
Не вмере, не загине —**

**От де, люде, наша слава,
Слава України!**

Тема: призначення поезії, місце й роль поета в суспільному житті; поетизація славного історичного минулого України.

Жанр – послання.

Послання — віршований твір, написаний як звернення до певної особи чи багатьох осіб.

Народнопоетична символіка: місяць, вітер, чайка, степ, могили, домовина. **Тропи** – народнопісенне походження: порівняння («Чайка скиглить літаючи, // Мов за дітьми плаче»); персоніфікація («На тім степу скрізь могили // Стоять та сумують»); постійні епітети (синє море, червоні жупани, чужі люде, слава козацькая). Усе це сприяє висловленню основних **ідей** послання:

- минуле має дати відповідь на проблеми сучасності, щоб дізнатися, «чия правда, чия кривда і чії ми діти»;
- заклик поета оспівувати героїчне минуле народу;
- віра в безсмертя рідного народу, його мови, культури.

ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ ВІРШ

форми ритмічної організації укр. вірша, розроблені Т. Г. Шевченком на основі нар. пісенної традиції і силабо-тонічного віршування. Під Ш. в. звичайно розуміють най-пошир. розмір поезії Шевченка — 14-складовий вірш, який походить від народнопісенного силабічного 14-складника (4 + 4 + 6), що його часто називають **коломийковим віршем**. 14-складовий рядок у Шевченка завжди поділяється на два рядки — по 8 та 6 складів, тим самим дворядкова строфа набуває вигляду чотиривірша. 6-складові рядки пов'язує жіноча рима. Напр.: "Тече вода в синє море,/// Та не витікає; // Шука козак свою долю, // А долі немає". Кількість гол. наголосів у 14-складовому вірші вирівнена — по 4, останній, четвертий, завжди падає на 13-й склад. Часто зустрічається у Шевченка ще й 11 — 12-складник, який становить чотиривірш з чергуванням чоловічих і жіночих закінчень, перехресно римованих, при постійній цезурі після 6-го складу (напр., вступ до поеми "Гайдамаки"). Велике місце у творчості поета посідає також чотиристопний ямб, позначений яскравою ритмічною своєрідністю.

Поема "Катерина"

Яскравим зразком **ліро-епічної соціально-побутової поеми** є "Катерина", у якій гостро поставлені проблеми соціальної нерівності і трагічної долі селянки. Для головної героїні "чужими" людьми стали навіть батько та мати, які вигнали її з дому, коли дізналися про те, що в неї повинна народитися дитина. Вони не змогли піти всупереч громадській думці і вчинили у душі традицій.

Автор гнівно засуджує поведінку московського офіцера і, зрештою, всю мораль суспільства, яке дозволило занапастити душу молодій дівчині. **Композиція**: вступ — звернення-застереження до дівчат-селянок: «Кохайтесь, чорнобриві, та не з москалями, бо москалі - чужі люде, знущаються вами», любовний епізод і народження нешлюбного сина, вигнання зганьбленої з дому, поневіряння її на чужині, випадкова зустріч з Іваном і самогубство героїні (п'ять частин). Особливістю сюжету поеми є підбір надзвичайно гострих драматичних ситуацій, завдяки чому стисло і водночас глибоко розкриваються характери персонажів.

Велику роль у "Катерині" відіграють ліричні відступи, завдяки яким громадянська схвильованість поета мимоволі передається читачам, а також пейзажі, якими Т. Шевченко підкреслює психологічні стани героїв.

Цій поемі властиве характерне поєднання елементів **сентименталізму, романтизму та реалізму**.

Автор наголосив на конфлікті героїні з оточенням: її не лише покинув коханий — від неї відмовились батьки, її зневажають односельці. Жінка приречена на самотні мандри похмурим і непривітним світом, де врешті-решт на неї чекає смерть. В її образі Катерини втілені одвічні жіночі страждання.

Тема – жіноче страждання.

Поема «Гайдамаки»

Одним із найвизначніших історичних творів Т. Шевченка раннього романтичного періоду стала поема "Гайдамаки", присвячена одному з найзначніших козацько-селянських повстань XVIII ст. — **Коліївщині**. Гайдамаки - самоназва народних повстанців на Правобережній Україні, що залишалася до кінця 18 століття під владою Речі Посполитої.

За жанром це **перша** в українській літературі **революційно-романтична історико-героїчна соціальна поема**, у якій поєдналися **романтизм і реалізм** відображення народної стихії.

Гайдамацький рух - це національно-визвольний і суспільно-політичний рух проти польського гніту на правобережній Україні наприкінці 18-го на початку 19-го ст., який поширився на Київщині, Брацлавщині і Волині.

Тема: боротьба українського народу проти польсько-шляхетського панування в Україні, змалювання широкої картини народного повстання 1768 р. під назвою Коліївщина на чолі з Максимом Залізником та Іваном Гонтою.

Письменником докладно змальовані історичні **особи гайдамацьких ватажків**.

Максим Залізник — улюбленець повсталих, які складають про нього пісні, прихильно називають сизим, орлом. Єдність з народом — визначальна риса "батька Максима". Він добре "і воює, і гарцює з усієї сили".

Визначальна риса його побратима **Івана Гонти** — вірність присязі. Якщо ти взяв до рук "свяченого ножа", вважає він, то не зупиняйся ні перед чим, інакше ти — зрадник. Перекоаний у невинності своїх дітей, Гонта, однак, вбиває їх, щоб ніхто не дорікнув йому у відступництві від присяги. Він виконує своє рішення, але несамовито мучиться й карається в нім люблячий батько. Козацький сотник з глибоким сумом ховає дітей за запорозьким звичаєм і з глибокою ніжністю благословляє їх могили.

Непереборна сила українського народу втілена в образі **Яреми**, який подається в еволюційному розвитку і вражає розмаїттям почуттів: Ярема-наймит дивує рабською покірністю ("гнувся-нагинався"); Ярема-закоханий — спалахом ніжних почуттів, від яких відчув, "що вирости крила, що неба достане, коли полетить"; Ярема-месник — своєю грізною силою, незвичайною хоробрістю, навіть жорстокістю:

А Ярема — страшно глянуть —

По три, по чотири

Так і кладе...

А Галайда, знай, гукає:

— Кари ляхам, кари!

Колишній наймит постійно з народом, ділить з ним ярмо неволі і радісні перемоги над гнобителями. Вранці повінчавшись з Оксаною, він увечері повертається в загін Залізника, який називає його своєю "широю дитиною".

Головний герой твору — повсталий народ. Поет захоплюється саяним революційним поривом до волі, у якому немає місця байдужим, тому вдома "осталися діти та собаки, — жінки навіть з рогачами пішли в гайдамаки". Всі дії повстанців спрямовані на досягнення мети — звільнити Україну від чужоземного поневолення, стати справжніми господарями своєї землі. Відтворено силу народу, його роль в історії. Головна увага — на показі повстання **1768 року** як всенародного руху.

За жанром "Гайдамаки" — **ліро-епічна поема героїчного характеру**.

Композиція твору струнка: **два вступи** (посвята + інтродукція — історичний вступ), **десять розділів та епілог**, післямова і гумористичне послання до передплатників.

Лірично-філософський вступ. Роздуми над плинністю часу, вічними змінами в природі і в людському суспільстві («Все йде, все минає»); означення своїх ідейно-естетичних цінностей як митця; звернення до гайдамаків

Інтродукція. Характеристика політичного стану в суспільстві, розкриття причин повстання — **експозиція** першої сюжетної лінії.

Галайда. Знайомство з наймитом Яремою, його коханою дівчиною Оксаною — **експозиція** другої сюжет. лінії.

Конфедерати. Напад конфедератів на Лейбу, вимагання в нього грошей; Лейба вказує на титаря у Вільшаній, який зберігає церковні гроші, і його дочку Оксану — **зав'язка**.

Титар. Зустріч Яреми з Оксаною в гаю; конфедерати закатували титаря, Оксану забрали — **розвиток подій**.

Свято в Чигирині. Туга поета за гетьманським ладом в Україні; гайдамаки зібралися в Чигирині перед повстанням — «...зібралися; старий, малий, // Убогий, багатий // Поєднались...» — освятити ножі; елементи драматичного твору (полілоги старшин, запорожця, кобзаря, гайдамаки) — **розвиток подій**.

Треті півні. Початок загальнонародного повстання («Гомоніла Україна, // Довго гомоніла...»); Ярема стає гайдамакою — **розвиток подій**.

Червоний бенкет. Розгортання повстання («Задзвонили в усі дзвони // По всій Україні; // Закричали гайдамаки: "Гине шляхта, гине!"»); Ярема дізнається про смерть титаря і полон Оксани, записується в гайдамаки; тужить за коханою — **розвиток подій**.

Гупалівщина. Загальнонародний характер повстання («Жінки навіть з рогачами // Пішли в гайдамаки»); Ярема з гайдамаками мандрує повстанською Україною; зустріч із підлітком з Керелівки — **розвиток подій**

Бенкет у Лисянці. Гонта і Залізник на чолі повстання; жорстока помста гайдамаків («Кари ляхам, кари!»); бенкет серед трупів; зустріч із Лейбою, який показує, де Оксана; Ярема рятує Оксану — **кульмінація другої сюжет. лінії**.

Лебедин. Оксана перебуває в Лебедині під наглядом черниці; вінчання Яреми й Оксани — **розв'язка другої СЛ**.

Гонта в Умані. Продовження повстання («...минає літо, // А Україна, знай, горить»); страшні наслідки руйнування; трагедія Гонти — убивство синів — **кульмінація першої СЛ**.

Епілог. Наслідки повстання («Посіяли гайдамаки // В Україні жито, // Та не вони його жали») — **розв'язка першої СЛ**.

Основне **джерело написання поеми** — народні перекази; долі керівників повстання — за народною версією.

Майстерно поєднані дві сюжетні лінії: селянське повстання й особисте життя Яреми. Особливістю композиції є також значна кількість вставних пісень і ліричних відступів, у яких поет стає ніби співучасником подій:

Сини мої, гайдамаки!

Світ широкий, воля!

Ідіть, сини, погуляйте,

Пошукайте долі.

Пейзажні замальовки у творі скупі, але романтично забарвлена природа в них живе, як і люди. Твір, що має фольклорну основу, відзначається багатою тропикою. Це і постійні епітети {дрібні сльози, буйні вітри), і гіперболічні порівняння (як та хмара, гайдамаки Умань обступили), і символи (бенкет у Лисянці), метафори (Смілянщина кров'ю підпливає).

“Заповіт”

Бойова програма поета-демократа знайшла своє яскраве вираження у вірші “Заповіт”. Висловлюючи свою нерозривну єдність з рідним краєм, з його “ланами широкополими”, з “ревучим” Дніпром і мальовничими прибережними кручами, поет глибоко вболіває за долю свого народу, вказує йому шлях у боротьбі за національне визволення:

Твір був написаний у грудні 1845 року, коли Шевченко лежав хворий у Переяславі у знайомого лікаря А. Козачковського. Хоч поштовхом до написання вірша була тяжка хвороба автора, проте «причини, що породили твір, крилися в тій суспільно-політичній дійсності, яку спостерігав і вивчав поет у 30—40-х роках...»

Поезією «Як умру, то поховайте...» завершується плідна Шевченкова осінь 1845 р. Шевченко використав відомий з тривалої літературної традиції жанр «пам'ятника» — **поетичного заповіту** й створив поезію нового, власне шевченківського жанру — **заповіт-гімн**.

Поема “Сон” – політична сатира

Написана в 1844 р. після першої подорожі Україною. Підзаголовок твору — «Комедія» — вказує на комічно-сатиричний, гротескно-кумедний характер змальованих у ньому основних сцен-картин, особливо наприкінці поеми.

Назва поеми несе певне ідейне навантаження. В українській літературі часто використовувалась метафора сну, від якого народ скоро повинен прокинутись. Поет показує страшні картини самого цього сну. Більш того сон стає сатиричним прийомом, який дає поетові волю в сатиричному, гіперболізованому та символічному змалюванні суспільних вад.

Гостра сатира на російський царизм. Сам факт написання поеми був одним із **головним пунктів обвинувачення** проти Т. Шевченка під час його арешту в квітні 1847 р. **Викриття монарха Миколи I**, що на той час став “жандармом Європи”, було важливим завданням письменників-демократів. На це **першим відважився український Кобзар**, який сміливо поглумився над вінценосцями. Його цар “**неначе з барлоги ведмідь виліз**” — лютий, сердитий. А в іншому епізоді він усього-на-всього “**кошеня**”, нікчемне і пусте. Від пияцтва імператор “**одутий, аж посинів**”. Ще нищівнішу характеристику дає автор **цариці**: “**мов опеньок засушений, тонка, довгонога..., хита головою**”. Письменник з гострим **сарказмом** пише не тільки про сучасних йому монархів, а й про їхніх “славних” попередників. Бачачи напис на постаменті пам'ятника Петру I, ліричний герой поеми поринає у спогади:

“**Це той Первий, що розпинав нашу Україну, а Вторая [Катерина II] доконала вдову сиротину**”. Шевченко ненавидить обох, називає їх катами, людоїдами, бо вони зруйнували залишки козацької вольниці, знищили сотні тисяч українців (“**наїлись обое**”); вони — грабіжники багатств нашого народу (“**накралися!**”), руйнівники його традицій, мови, культури. Обвинувачами колонізаторської політики Петра I перед його пам'ятником є козаки, яких цар зганяв у невські плавні будувати свою нову столицю,

Образ панства поданий Шевченком **узагальнено**. Але вже навіть їхня зовнішність викликає огиду. Порівняння з годованими кабанам та індіками, емоційно-оцінні епітети **пикаті, пузаті** і метафора **золотом облиті** вичерпно увиразнюють їх портрети. Ще гидкіші Шевченкові **придворні**: це підлабузники (блюдолизи), кар'єристи (**та товпляться, щоб то ближче стати коло самих**), людці, які повністю втратили почуття власної гідності (може, вдарять, або дулю дати благоволять). Тішачись “циновими гудзиками” свого чиновницького стану, один з них називає себе “просвіщенним”, що означає для нього вигідно нажитись: “Не поскупись полтинкою”.

Сатиричною картиною всього тогочасного суспільства стає знаменитий **вступ** до поеми. У ньому викриваються ненажерливі магнати (“**Той неситим оком За край світа зазирає, Чи нема країни, Щоб загарбать...**”), шахраї (“**Той тузами обирає свата в його хаті**”), богобоязливі лицеміри, що в будь-який момент готові запустити “пазурі в печінку”, без'язика і безпринципна інтелігенція — “братія”, що “мовчить собі, витріщивши очі”.

Гротеск, сарказм, іронія — типові художні засоби першого в українській літературі твору **політичної сатири**. Водночас важливе місце в поемі займають умовність і фантастика.

Тема: зображення й протиставлення нещасного життя народного і життя «райському» вельмож, царів.

Ідея: засудження аморальності й паразитизму господарів країни, заклик до самоусвідомлення народу, пробудження його національної гідності.

Композиція. Розповідь про побачене й почуте перемежується з ліричними відступами та замальовками природи. У ліричних відступах поет висловлює свої почуття і роздуми, піддає висміюванню самодержця та його оточення. Обрана казкова форма дає можливість авторові зобразити різні місцевості безкрайньої імперії, показати тогочасну дійсність у багатьох її проявах, «зазирнути» в історичне минуле.

Поема складається з кількох картин, що змальовують життя в селах України, життя каторжників у Сибіру і Петербурзі.

Орієнтовно можна розмежувати в поемі такі її частини: • пролог; • покріпачена Україна; • сибірські нетрі; • самодержавний Петербург; • прийом у царських палатах; • видіння над Невою; • вранішня столиця; • другий прийом у палатах.

Розповідь від першої особи про «напричуд дивний» сон, фантастичні пригоди й комічні події, які йому наснилися.

Експозиція: пролог – кожна людина має власну долю; зображує соціальні й моральні гріхи, які процвітають в країні.

Зав'язка: лаштування п'яного ліричного героя до сну і врешті-решт його політ до неба.

Розвиток подій: змалювання загальної картини життя у часи покріпачення самодержавством простого люду.

Кульмінація: сатиричне висміювання катів і грабіжників народу.

Розв'язка: «Не здивуйте, / Брати любі, милі, / Що не своє розказав вам, / А те, що приснилось».

Сон героя поеми складається з трьох основних тематичних частин або картин. Героєві розповіді сниться, ніби він летить над Україною, далі над Сибіром і, нарешті, потрапляє до Петербурга, оглядає місто, а потім, зробившись невидимим, проникає в царський палац. У палаці він спостерігає, як розлючений цар дає стусани своїм сановникам, а потім стає свідком чудернацького перетворення царя на кошеня. Бачачи цю метаморфозу, герой поеми розсміявся; тоді цар на нього «як зиркне» — він і прокинувся.

Своєрідним вступом до панорами, що має постати перед героєм поеми в його польоті над країною, є його монолог-прощання із землею (уривок 2). Контраст між красою природи й потворним життям.

Сибір: каторжани «із нор золото виносять, щоб пельку залити неситому», тобто цареві

У центрі третьої (петербурзької) частини поеми — сатиричне викриття самодержавства, царського двору, придворних. Портрети царя й цариці гіперболічно шаржовані. Вони «мов сичі надуті; а диво-цариця, мов та чапля між птахами, скаче, бадьориться», «цариця небога, мов опеньок засушений, тонка, довгонога, та ще на лихо, сердешна, хита головою», цар «вилупив баньки з лоба», «одутий, аж посинів».

Закінчується царський прийом сценою, що стоїть у ряду найяскравіших прикладів політичного гротеску в світовій літературі: ...Цар підходить/ До найстаршого... та в пику/ Його як затопить! Ця сцена становить метафоричне відтворення самої суті самодержавного правління. І. Франко назвав її «картиною генерального мордобиття».

Продовженням цього сатиричного гротеску є наскрізь фантазмагорична фінальна сцена поеми. Від крику царя один за одним на очах оповідача зникають ті, на кому тримається царський престол, — «всі пузаті», а далі й «менші» і «дрібні» царедворці, челядь, військова охорона. Позбавлений свого оточення й підпори, цар, який за хвилину до цього здавався всемогутнім, має вигляд жалюгідного кошеняти: «Стоїть собі, голову понурив... Мов кошеня, такий чудний».

Сарказм — зла й уїдлива усмішка, жорстка насмішка, вищий ступінь іронії, троп і засіб комічності, в основі якого лежить гострий дошкульний глум, сповнений презирства. Нещадність, різкість викриття — відмінна особливість сарказму. У сарказмі знаходить своє вираження вища ступінь обурення, ненависть.

Гротеск — поетичний прийом зумисного спотворення або змішування контрастів: трагічного і комічного, доброго та злого, реального і фантастичного.

«Мені однаково, чи буду...»

Грубе придушення національного руху, розгром таємного товариства спричинили появу вірша «Мені однаково, чи буду...». Поезія написана під час перебування письменника в казематі у 1847 р.

Тема: відтворення почуття громадянської мужності, духовної стійкості і незламності, відданості Батьківщині й народові, роздум поета над важкою долею власного рідного краю.

Ідея: віра письменника у неминучість повалення царського гніту, відродження України.

Основна думка: Т. Шевченко не байдужий до страждань українців, до їх майбутнього; осмислення своєї неволі як частки страждань уярмленого народу.

Жанр: філософська лірика з патріотичним пафосом.

Вірш можна поділити на дві частини: 18 рядків — перша частина, 5 рядків — друга.

Побудований твір на протиставленні, функцією зв'язку й протиставлення між частинами наділений сполучник та.

Сумна доля чекає ліричного героя. Він скоріш за все засуджений на висилання до Сибіру. Але особисті страждання страждання не лякають його. Митцеві не страшно й бути забутим людьми. Сумна доля чекає в'язня: все, що задумав написати, згине разом із ним. Герой уважає, що зроблено дуже мало для славної України; щоб залишитися у пам'яті народній, слід зробити більше. Але головне, що трагічна доля чекає Україну. Її грабують безжальні пани, вони душать її волю, її намагання стати щасливою. Як справжній патріот саме через це найбільш карається поет.

З одного боку, Україна славна і наша, а з іншого — все таки, «не своя», бо невільна, сама собі не належить. Саме в цьому парадоксі й міститься геніальна тема твору: **вражаюче глибоке відображення трагізму людини, яка так багато зробила для своєї Батьківщини, але наразі відчула, що через певні обставини від її праці може не залишитися й «малого сліду».**

Вісімнадцять рядків вірша напружено готують нас до важливості останніх п'яти рядків:

Та не однаково мені, Як Україну злії люде Присплять, лукаві, і в огні її, окрадену збудять... Ох, не однаково мені.

У цих рядках Кобзар надзвичайно точно передбачив головну проблему української нації, що, мов меч, висить над нею вже кілька століть і стала чи не найзлободеннішою проблемою сьогодення: **окраденість у час її оновлення та відродження.** Тому з повним правом можна вважати поезію «Мені однаково, чи буду...» зверненням-попередженням сучасному поколінню українців

Ямб.

Поема «Кавказ» (1845)

Поема присвячена Якову де Бальмену — щирому приятелю Шевченка, який загинув на Кавказі у війні проти горців у 1845 році. Тема: викриття загарбницької політики російського самодержавства, показ страждань поневолених ним народів

Жанр — політична сатирична поема з елементами лірики та героїки. У невеличкій за розміром поемі (178 рядків) автор зумів показати гігантську панораму Росії як **тюрми народів**. Цього він домагається завдяки лаконізмові й афористичності висловів, наприклад: **Борітеся — поборете!; Не вмирає душа наша, не вмирає воля; Кати, знущаються над нами, а правда наша п'яна спить; Од молдаванина до фінна на всіх язиках все мовчить, бо благоденствує!**

Головна частина поєми — це монолог російського колонізатора, який підступно закликає горців до “дружби”, з гордістю повторюючи: **“До нас в науку! ми навчим...”**, **“Усе добро ... у нас!”**. Шевченка глибоко обурює у цьому самовикривальному монологі лицемірне блюзнірство “Господом проклятих”, які, виступаючи від імені “настоящих християн”, знущаються над народом:

Ви любите на братові Шкуру, а не душу!

З розпачем автор запитує самого Сина Божого, за кого він розіп'явся.

Символом поневоленого народу, що пробуджується до боротьби, вдалою художньою знахідкою письменника є **образ Прометея**. Прометей у Шевченка — це народ, безсмертя Прометея — безсмертя народу, де гранично узагальнений символ нескореності народу і невмирущості його волелюбних прагнень.

Для зображення потворності й огидності самодержавства Шевченко використовує засоби контрасту й антитези (**«І од глибокої тюрми та до високого престолу — усі ми в золоті і голі»**), політичну метафору (**«Довелось запить з московської чаші московську отруту!»**), персоніфікацію (**«правда наша п'яна спить»**), повторення ключового слова (**«нам тільки плакати, плакати, плакати...»**).

«І мертвим, і живим, і ненародженим...» (1845)

І МЕРТВИМ, І ЖИВИМ, І НЕНАРОДЖЕННИМ ЗЕМЛЯКАМ МОЇМ В УКРАЇНІ І НЕ В УКРАЇНІ МОЄ ДРУЖНЕЄ ПОСЛАНІЄ — заповіт Шевченка нащадкам.

Жанр — послання.

Епіграфом до твору стали слова з Біблії: «Аще кто речет, яко люблю Бога, а брата свого ненавидит, лож єсть».

Адресатом послання є “земляки” поета, які знущаються та “шкуру деруть” “з братів незрящих, гречкосіїв”, запрягають людей у ярма та “орють лихо”.

Своєрідним заповітом нащадкам стало **послання** Т.Шевченка **“І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...”** Змальовуючи чудові картини рідної природи, автор обурюється безчинствами, які чиняться на його землі.

Гостро засуджує тих, хто продався чужинцям, знущається над рідним народом, **“людей запрягають в тяжкі ярма”**. Закликає схаменутися цих “недолюдів” доки не пізно: **“...будьте люди, бо лихо вам буде”**. Це — **основна думка** “Послання”, тобто **протест проти кріпацтва, заклик до любові до рідного краю й народу, до єдності**.

Вкрай необхідно звернути народів з того шляху, яким він іде, перестати запрягати людей в **“тяжкі ярма, орати лихом та лихом засівати”**, в іншому разі **“настане суд... і потече сторіками кров у синє море дітей ваших...”**

Розвиток освіти і культури не відповідає потребам часу та інтересам України. “Якби ви вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя”. Нав'язує чужу культуру, диктує свою волю **“куций німець узловатий”**. Що той скаже, продактує, з тим ми, українці, й згодні, як **“славних прадідів великих правнуки погані”**.

Серед винуватців народних кривд — і **“раби, підніжки, грязь Москви”**, і **“варшавське сміття”**, і **“мудрий німець”**, який **“картопельку садить”** на колишніх землях Запорізьких Вольностей. Та головні винуватці, звичайно ж, — самі українці, ті “ясновельможнії гетьмани”, які, уявивши себе “славними братами”, превірно “кров свою лили” і за Москву, і за Варшаву. Руїна, сучасна Шевченкові, є логічним продовженням, на думку поета, історичної Руїни XVII ст. Однак історія не навчила самовпевнених сучасників, не дала їм розуміння того, що коли **“одцурається брат брата і дитини мати”**, тоді загине навіки славний рід український, тому й **“доборолась Україна До самого краю”**, бо **“гірше ляха свої діти її розпинають”**.

Шевченко закликає пізнати свою мову й свою історію, пишатися ними. З боєм говорить Тарас про насаджування чужої мови.

Тема: роздуми про долю України, її народу, відновлення державності, збереження української мови.

Основна ідея — пророкування, що народ революційно змете своїх лютих експлуататорів, які прикриваються брехливими словами про «науку» для народу та облудним «патріотизмом»; заклик до інтелігенції об'єднати навколо себе знедолений і знеохочений до подальшої боротьби народ.

Обніміте ж, брати мої, Найменшого брата.

Т. Шевченко щиро вірить: кайдани неволі розпадуться і настане світле майбутнє України, тому твір пройнятий непідробним пафосом, підсиленням властивою Кобзареві афористичністю.

Ямб.

Теоретико-літературні поняття:

- сентименталізм, романтизм, реалізм, їхні ознаки; лірика, сонет, гімн, послання, поема, тематичні різновиди лірики; Види комічного: гумор, іронія, сатира, сарказм, гротеск, бурлеск, трагедія.

До Основ'яненка

Б'ють пороги; місяць сходить,
Як і перше сходив...
Нема Січі, пропав і той,
Хто всім верховодив!
Нема Січі; очерети
У Дніпра питають:
«Де то наші діти ділись,
Де вони гуляють?»
Чайка скиглить літаючи,
Мов за дітьми плаче;
Сонце гріє, вітер віє
На степу козачім.
На тім степу скрізь могили
Стоять та сумують;
Питаються у буйного:
«Де наші панують?
Де панують, бенкетують?
Де ви забарились?
Верніться! дивіться —
Жита похилились,
Де паслися ваші коні,
Де тирса шуміла,
Де кров ляха, татарина
Морем червоніла —
Верніться!» — «Не вернуться!
Заграло, сказало
Синє море.— Не вернуться,
Навіки пропали!»
Правда, море, правда, синє!
Такая їх доля:
Не вернуться сподівані,
Не вернуться воля,
Не вернуться запорожці,
Не встануть гетьмани,

Не покрийть Україну
Червоні жупани!
Обідрана, сиротою
Понад Дніпром плаче;
Тяжко-важко сиротині,
А ніхто не бачить...
Тільки ворог, що сміється...
Смійся, лютий враже!
Та не дуже, бо все гине,—
Слава не поляже;
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда
І чий ми діти.
Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине...
От де, люде, наша слава,
Слава України!
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як господа слово.
Чи так, батьку отамане?
Чи правду співаю?
Ех, якби-то!.. Та що й казати?
Кебети не маю.
А до того — Московщина,
Кругом чужі люде.
«Не потурай»,— може, скажеш,
Та що з того буде?
Насміються на псалом той,
Що виллю сльозами;
Насміються... Тяжко, батьку,
Жити з ворогами!
Поборовся б і я, може,
Якби малось сили;

Заспівав би,— був голосок,
Та позички з'їли.
Отак-то лихо тяжке,
Батьку ти мій, друже!
Блуджу в снігах та сам собі:
«Ой не шуми, луже!»
Не втну більше. А ти, батьку,
Як сам здоров знаєш;
Тебе люде поважають,
Добрий голос маєш;
Співай же їм, мій голубе,
Про Січ, про могили,
Коли яку насипали,
Кого положили.
Про старину, про те диво,
Що було, минуло —
Утни, батьку, щоб нехотя
На весь світ почули,
Що діялось в Україні,
За що погібала,
За що слава козацькая
На всім світі стала!
Утни, батьку, орле сизий!
Нехай я заплачу,
Нехай свою Україну
Я ще раз побачу,
Нехай ще раз послухаю,
Як те море грас,
Як дівчина під вербою
Гриця заспіває.
Нехай ще раз усміхнеться
Серце на чужині,
Поки ляже в чужу землю,
В чужій домовині.

[1839, С.-Петербург]

Гайдамаки (уривки)

(1) *Все йде, все минає* - і краю немає.
Куди ж воно ділось? відкіля взялось?
І дурень, і мудрий нічого не знає.
Живе... умирає... одно зацвіло,
А друге зав'яло, навіки зав'яло...
І листя пожовкле вітри рознесли.
А сонечко встане, як перше вставало,
І зорі червоні, як перше пилили,
Попливуть і потім, і ти, білолиций,
По синьому небу вийдеш погулять,
Вийдеш подивиться в жолобок,
криницю
І в море безкрає, і будеш сіять,
Як над Вавилоном, над його садами
І над тим, що буде з нашими синами.
Ти вічний без краю!..
=====

(2) *Гомоніла Україна*,
Довго гомоніла,
Довго, довго кров степами
Текла-червоніла.
Текла, текла та й висохла.
Степи зеленіють;
Діди лежать, а над ними
Могили синіють.
Та що з того, що високі?
Ніхто їх не знає,
Ніхто щиро не заплаче,
Ніхто не згадає.
Тільки вітер тихесенько
Повіє над ними,
Тільки роси ранесенько
Сльозами дрібними
їх умиють. Зійде сонце,
Осушить, пригріє;
А онуки? їм байдуже,

Панам жито сіють.
Багато їх, а хто скаже,
Де Гонти могила, -
Мученика праведного
Де похоронили?
Де Залізник, душа щира,
Де одпочиває?
Тяжко! важко! Кат панує,
А їх не згадають.
Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,
Довго, довго кров степами
Текла-червоніла.
І день, і ніч гвалт, гармати;
Земля стогне, гнеться;
Сумно, страшно, а згадаєш -
Серце усміхнеться.

Сон (поема) уривки

(1) У всякого своя доля

І свій шлях широкий,
Той мурує, той руйнує,
Той неситим оком
За край світа зазирає,
Чи нема країни,
Щоб загарбать і з собою
Взять у домовину.
Той тузами обирає
Свата в його хаті,
А той нишком у куточку
Гострить ніж на брата.
А той, тихий та тверезий,
Богобоязливий,
Як кішечка підкрадеться,
Виде нещасливий
У тебе час та й запустить
Пазурі в печінку, —
І не благай: не воляють
Ні діти, ні жінка.
А той, щедрий та розкошній,
Все храми мурує;
Та отечество так любить,
Так за ним бідкує,
Так із його, сердешного,
Кров, як воду, точить!..
А братія мовчить собі,
Витріщивши очі!
Як ягнята. «Нехай, — каже, —
Може, так і треба».
Так і треба! бо немає
Господа на небі! /266/
А ви в ярмі падаєте
Та якогось Раю
На тім світі благаєте?
Немає! немає!

(2) Летим. Дивлюся, аж світає,

Край неба палає,
Соловейко в темнім гаї
Сонце зострічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Меж ярами над ставами
Верби зеленіють.
Сади рясні похилились,
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все-то те, вся країна
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою,
Споконвіку вмивається,
Сонце зострічає...
І нема тому почину,
І краю немає!
Ніхто його не додбає
І не розруйнує...
І все-то те... Душе моя,
Чого ти сумуєш?
Душе моя убогая,
Чого марне плачеш,
Чого тобі шкода? Хіба ти не бачиш,
Хіба ти не чуєш людського плачу?
То глянь, подивися; а я полечу
Високо, високо за синії хмари;
Немає там власті, немає там кари,
Там сміху людського і плачу не чує.
Он глянь, у тім раї, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, бо нічим обуть
Княжат недорослих; а он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію! в військо оддають!
Бо його, бач, трохи! А онде під тином
Опухла дитина, голоднее мре,
А мати пшеницю на панщині жне.

І мертвим, і живим, і ненарожденним...

(уривок)

(1) Нема на світі України,
Немає другого Дніпра,
А ви претесе на чужину
Шукати доброго добра,
Добра святого.
Волі! волі!
Братерства братнього!
Найшли,
Несли, несли з чужого поля
І в Україну принесли
Великих слов велику силу,
Та й більш нічого.
Кричите,
Що бог создав вас не на те,
Щоб ви неправді поклонились!..
І хилитесь, як і хилились!
І знову шкуру дерете
З братів незрящих, гречкосіїв,
І сонця-правди дозрівать
В німецькі землі, не чужії,
Претесе знову!..

Якби взяли І всю мізерію з собою,
Дідами крадене добро,
Тоді оставсь би сиротою З святими горами Дніпро!
Ох, якби те сталось, щоб ви не вертались,
Щоб там і здихали, де ви поросли!
Не плакали б діти, мати б не ридала,
Не чули б у бога вашої хули.
І сонце не гріло б смердячого гною
На чистій, широкій, на вольній землі.
І люди б не знали, що ви за орли,
І не покивали б на вас головою.
СХАМЕНІТЬСЯ! будьте люди,
Бо лихо вам буде!
Розкуються незабаром
Заковані люди,
Настане суд, заговорять
І Дніпро і гори!
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших...

(2) Не дуріте самі себе!
Учітесь, читайте,
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь.
Бо хто матір забуває,
Того бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають.
Чужі люди проганяють,
І немає злomu
На всій землі безконечній
Веселого дому.
Людей запрягають
В тяжкі ярма. Орють лихо,
Лихом засівають...

...(3) Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата,—
Нехай мати усміхнеться,
Заплакана мати.
Благословить дітей своїх
Твердими руками
І діточок поцілує
Вольними устами.
І забудеться срамотна
Давня година,
І оживе добра слава,
Слава України,
І світ ясний, невечірній
Тихо засіє...
Обніміться ж, брати мої,
Молю вас, благаю!

Кавказ (уривок)

За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію политі.
Споконвіку Прометея
Там орел карає,
Що день божий добрі ребра
Й серце розбиває.
Розбиває, та не вип'є
Живущої крові —
Воно знову оживає
І сміється знову.
Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля.
І неситий не виоре

На дні моря поле.
Не скує душі живої
І слова живого.
Не понесе слави Бога,
Великого Бога.

Не нам на прю з Тобою стати!
Не нам діла Твої судить!
Нам тільки плакати, плакати, плакати
І хліб насущний замісить
Кровавим потом і сльозами.
Кати згнуцаються над нами,
А правда наша п'яна спить.

Мені однаково, чи буду

Я жить в Україні, чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині -
Однаковісінько мені.
В неволі виріс між чужими,
І, неоплаканий своїми,
В неволі, плачучи, умру,

І все з собою заберу -
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій - не своїй землі.
І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: - Молись.
Молися, сину: за Україну
Його замучили колись. -
Мені однаково, чи буде

Той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окрадену, збудять...
Ох, не однаково мені.

[В казематі 1847]

Заповіт

Як умру, то поховайте
Мене на могилі
Серед степу широкого
На **Україні милій,**
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як **реве ревучий.**

Як понесе з України
У синє море
Кров ворожу... отойді я
І лани і гори —
Все покину, і долину
До самого Бога
Молитися... а до того
Я не знаю Бога.
Поховайте та вставайте,

Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.
І мене в **сім'ї великій,**
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.